

TÄNK – EN LÄGENHET I FREDHÄLL MED SOPNEDKAST OCH BADRUM

HSB Brf Fredhäll 1931-2001

Förord

Det är med anledning av HSB Bostadsföreningen Fredhäll i Stockholms 70-års jubileum 2001 som denna skrift har tillkommit. Du som bor i vår förening får här chansen att få veta mer om Fredhäll och det hus du bor i. Fredhäll var på 1930-talet uppmärksammat för sin gröna, kuperade terräng, sina ljusa och enkla huslängor med sopnedkast och badrum.

Författare:

Anna Lalic´ som har bott på Ernst Ahlgrens väg 10 och Rålambsvägen 46,
men som flyttade från föreningen år 2004.

Pär Trehörning Rålambsvägen 52

Formgivning:

Eva Bergfeldt Frödingsvägen 7

Framsida: Rålambsvägen 52, sedd från gungparken. Tidigt 1930-tal.
Foto: Gunnar Ludh, Nordiska museet.

Flygbild över Fredhäll från februari 1932. Bland annat syns Vitalisvägen ojämna nummer ① som är helt färdigbyggd. Bredvid ser vi Rålambsvägen 46 och 48 ② under konstruktion. Lägg märke till Drottningholmsvägens ③ gamla sträckning som gick genom parken och utmed våra huslängor. Längst fram ser du Fredhälls gård ④, som revs ett par år senare. Foto: Oscar Bladh.

Tänk – en lägenhet i Fredhäll med sopnedkast och badrum

– Ska ni flytta ända ut till Fredhäll? undrade folk när vår förening fick sina första medlemmar. Det kändes långt att flytta hit ut, förklarar Anna Svensson, som flyttade in i föreningen 1933.

Anna Svensson, född 1907, var en av våra ciceroner under vår historiska vandring i Fredhäll. Anna bodde med sin familj på Ernst Ahlgrens väg 4. Anna hade nära 70 års perspektiv på livet i Fredhäll och vår förening. För dem som inte har det, ger vi först en kort historisk tillbakablick över vad som hände 1931:

- Gustav V sitter alltjämt på tronen, 73 år gammal.
- Samtidigt avlöser mängder av minoritetsregeringar varandra för att året därpå ersättas av en socialdemokratisk regering under Per-Albin Hansson, en regeringsepok som kom att pågå i mer än 40 år.
- Depression med dåliga tider och hög arbetslöshet råder. Skotten i Ådalen mot strejkande arbetare avfyras – fem döda.
- En rikstelefonist tjänar 2 600:-/år och en montör ca 3 000:-/år.
- Det kostar 15 öre att skicka inrikesbrev, för en veckotidning får man betala 30 öre.
- Svensken bosätter sig i funkislådor och förfasar sig över funktionalismens enkla stålrörsmöbler.
- På biograferna visas ljudfilm med Fridolf Rhudin och Dagmar Ebbesen. Ernst Rolf underhåller på revyscenen, och på budcyklarna visslar springschasarna slagdängor av Jules Sylvain.
- Men framför allt – HSB Bostadsrättsförening Fredhäll bildas!

Till minne av Anna Svensson som bodde på Ernst Ahlgrens väg
mellan åren 1933 och 2004.

Från vildmark till funkis

Det var först på 1900-talet som västra delen av Kungsholmen fick sin första större bebyggelse. Fram till dess var området ett vildvuxet grönområde med stora skogar och klippiga bergshällar. På 1600-talet uppfördes Kristinebergs slott och tvåhundra år senare byggdes gården Fredhäll. Fredhälls gård har varit både prästboställe och värdshus och låg ungefär där Fredhällsgatan går idag. Gården revs 1934 och har givit namn åt dagens bostadsområde.

1906 anlades ett av Sveriges första, och största, kolonistugeområden på den plats där Fredhällsparken och Bostadsrättsföreningen Fredhäll ligger idag. Där fanns cirka 290 koloniträdgårdar med röda stugor, prunkande äppelträd och syrenhäckar. Där fann stadsborna en grön oas och en täppa att odla rotfrukter på. En dansbana fanns också för gemensamma fester.

Men kolonistugeägarna fick flytta på sig och sina stugor till Riksby i Bromma. I takt med den växande industrin i Stockholm och på Kungsholmen, ökade nämligen behovet av fler och billiga lägenheter för arbetare och lägre tjänstemän. På 1920-talet köpte staden marken runt Kristineberg och Fredhäll och en stadsplane-tävling utlystes för västra Kungsholmen. Många av tidens kända arkitekter deltog, bland annat Cyrillus Johansson (Årstabrons skapare) som föreslog "en stad i parker" istället för "parker i stad". Detta kom att bli vägledande för den framtida utformningen av området. Men inget av tävlingsbidragen i sin helhet antogs. Istället plockades godbitar ur förslagen och 1930 satte byggandet igång.

Vid den här tiden var Sverige bland de länder i Europa som hade den lägsta bostadsstandarden. Trångboddhet och förfärliga sanitära förhållanden rådde. Lägg till TBC, vägglöss och mycket höga hyror. Under 1930-talet gjordes försök att förbättra boendestandarden. HSB var vägledande på detta område. Hyresgästernas Sparkasse- och Byggnadsförening hade bildats i mitten av 1920-talet i syfte att bygga billiga bostäder med boendeinflytande. HSB-rörelsen tog till sig moderna idéer som badrum i varje lägenhet, sopnedkast, gemensamma tvättstugor och barnstugor.

De nya bostäderna i Fredhäll kom att uppföras i tidens funktionalistiska stil. Tidigare byggdes bostadshus med slutna kvarter och mörka gårdar. Funkisens

Här spelas kort utanför en av de kolonistugor som låg i Fredhäll.
Foto: Svenska Dagbladet, cirka 1930. Stockholms Stadsmuseum.

ideal var ljus, luft och grönska. Husen placerades fritt i terrängen i nord-sydlig riktning för maximalt ljusinsläpp i lägenheterna. Den kuperade naturen togs tillvara med grönskande gårdar för rekreation och plats för barnen att leka på. Fredhäll stod klart i sin helhet 1937.

Dagens arkitekter anser att Fredhäll och Kristineberg är en av de viktigaste exemplen från funktionalismens genombrottstid. Samtiden var inte lika imponerad. Husen var för korta och för låga, tyckte en del kritiker. Marken utnyttjades inte tillräckligt, vilket var ekonomiskt oförsvarbart med tanke på den stora bostadsbristen. Dessutom var inte ljusinsläppet i lägenheterna "nöjaktigt", eftersom lägenheterna inte hade genomgående planlösningar. En annan kritik gällde de indragna köken utan fönster.

Våra hus

Våra fem hus i Bostadsrättsföreningen Fredhäll var några av de första husen i området. De byggdes mellan 1931-33. Arkitekt var Sven Wallander, en av landets stora arkitekter, och dessutom grundare av HSB. Han blev också dess VD. Han har ritat många av landets bostadshus, men även prakthus som ett av Kungstornen på Kungsgatan.

HSB fick köpa marken för nära halva priset av staden för att i gengäld bygga billiga lägenheter. Insatsen var 650 kronor, vilket var ungefär hälften av vad stockholmaren brukade få betala.

– Vi bodde några år på Borgmästargatan på söder innan vi kom hit, berättar Anna Svensson. Där var insatsen 1 450 kronor vilket var dyrt. En av anledningarna till att vi flyttade hit var den låga insatsen.

Till det kommer att medlemmarna fick tillbaka sin insats efter några år, eftersom föreningens ekonomi var god.

Sid 9: Våra hus sedda från dagens tunnelbanestation. Bilden troligen från 1940-talet.
Foto: Larcke. Stockholms Stadsmuseum.

Husen blev alla färdiga lagom till den 1 oktober, sedan gammalt den traditionella flytt dagen. Vitalisvägen ojämna nummer stod klar oktober 1931, Vitalisvägen jämna nummer och Ernst Ahlgrens väg ojämna året efter och slutligen Ernst Ahlgrens väg jämna samt Frödingsvägen var klara för inflyttning oktober 1933.

Modernt och bekvämt skulle det vara!

– Jag var 26 år när vi flyttade in i Fredhäll, säger Anna. Familjen bestod av min make Elis och vår dotter Birgitta fem år. Sju år senare föddes Bertil. Vi bodde i vardagsrummet. I det mindre rummet vid köket bodde i flera år mina systrar i olika omgångar, ofta två i taget, tills de gifte sig eller fick arbete.

Anna har arbetat som hembiträde, i butik, på restaurang med mera. Elis var lastbilschaufför. De flesta som kom att bo i vår förening har varit lägre tjänstemän som poliser, hantverkare, spårvägsanställda, taxichaufförer, telefonister och andra inom serviceyrken. Det bodde färre arbetare i Fredhäll än i Kristineberg och Holmia (ett bostadsområde kring Thorildsplan). Fredhäll hade många barn, men inte alls lika stora familjer som Holmia eller Kristineberg.

Husen är så kallade lamellhus, det vill säga avlånga friliggande husrader. Precis som funkisen förordade fick husen enkla putsade fasader i ljusa färger och långa fönsterrader för att så mycket ljus som möjligt skulle komma in i lägenheterna. Till ljuset och öppenheten bidrog också balkongerna, vilket var en nyhet, även om de saknas på våra två först byggda hus på Vitalisvägen.

– Jag flyttade hit bland annat tack vare balkongerna, förklarar Anna. Vi stod ute på gården och tittade upp mot fasaden sommaren 1932 innan huset var färdigbyggt.

Annas lägenhet är en av föreningens och tidens mest vanliga – ett rum, kök med glasad vägg mot ett matrum och balkong. Det var av kostnadsskäl den vanligaste lägenhetsstorleken långt in på 1950-talet. Tanken var att även en enkel industriarbetare skulle ha råd att bo, och därmed blev lägenheterna mindre. Man satsade istället på genomtänkta planlösningar med god standard.

Och Anna hade badrum som alla de andra i föreningen. Detta som vi idag tar

som självklart var på 1930-talet en stor tvistefråga. Det fanns ett stort motstånd från bland andra myndigheterna om att utrusta bostäder med badrum, tvättställ och WC i varje lägenhet! Det ansågs som en överdådig lyx. Men HSB stod på sig och för de boende var det närmast en sensation. De bjöd in släkt och vänner för att bada. Under de första åren gick det åt mängder med varmvatten!

Köken var utrustade med gasspis och zinkbänk med en vask. Ville de boende ha rostfritt fick de betala extra, liksom för diskho. Dessutom fick bostadsrättsinnehavarna själva införskaffa kylskåp, det ingick inte i standarden för lägenheter på den tiden, och det gällde även HSB:s fastigheter.

– Min bror köpte kylskåp i slutet av 40-talet, och då gjorde vi det också, minns Anna. Men det var ovanligt tidigt. Många tyckte det var onödigt med kylskåp, det var ju bara att springa rakt över gatan till mjölkaffären.

Det skulle vara bekvämt och billigt att bo i Fredhäll: "Att i kvällningen smyga sig ner med sophinken är nog en ganska vanlig sysselsättning för mången äkta man. Hädanefter skall han slippa detta. Soporna kommer att kunna nedkastas i ett särskilt avloppsrör i varje förstuga och inga soptunnor kommer längre att behöva vanpryda gårdarna." Så lät det i reklam för HSB:s nybyggnation runt 1930.

Våra hus var bland de första i landet med sopnedkast, en bekvämlighet som Sven Wallander och HSB hade varit de första i världen att ta patent på! En annan nyhet var centralvärme. Vår förening hade den största centralvärmeanläggningen i Norden! Däremot var hiss inte standard. Den enda hissen som installerades var i Rålambsvägen 46.

Men att våra hus var billiga märktes på kvaliteten. Vid slutbesiktningen uppdagades åtskilliga fel och brister. I var och varannan lägenhet fanns det anmärkningar. Till exempel hade lägenheterna vattenläckor och sprickor i väggar och tak. Många rum behövde tapetseras om, tak spacklas på nytt, handfat bytas ut med mera. Vissa medlemmar ville att hyrorna skulle höjas för att på så sätt kunna få en bättre bostadskvalitet. Sven Wallander, som även satt i föreningens första styrelse, svarade att "föreningen har ständiga bråk med myndigheterna därför, att dessa anse att bostäderna äro alldeles för bra inredda, och att man på denna punkt ingenting kan åstadkomma". Dessutom framförde Wallander att "en av de utsedda besiktningsmännen visat sig ovederhäftig och blivit ersatt".

Små och stora barn

Under föreningens första decennier fanns det gott om barn till skillnad mot idag. Redan från första början ondgjorde man sig över barnens framfart, vilket framgår av föreningens styrelse- och årsmötesprotokoll. Barnen på Vitalisvägen anklagades för att "ofta bruka praktisera sig över ståltrådsstaketet mot Rudbecksparken och därigenom göra åverkan på parkens gräsmattor". Förslag lades fram om att förstärka ståltrådsstaketet med taggtråd! Revisorn herr Löfgren ansåg att man borde "vänta för att se om inte ungdomen bättrade sig". Bollspel på gårdarna förbjöds, senare även mopedåkning.

Fröken Strömberg påtalade det "opassande uti att barnen träffas å vindar och källare i synnerhet på kvällarna". Vid samma årsmöte framförde herr Andersson, Rålambsvägen 52, att "Visst måste barnen finnas och lite rackartyg hör dem till men här påvisas ju nidingsdåd". Barnen lekte nämligen med redskapen till luftskyddet. Borde inte föreningen verka för att bilda föreningar för slöjd och dylikt?

Men grabbarna tyckte det var roligare att slåss än att hålla på med slöjd och knyppling. Mer eller mindre allvarliga låtsaskrig utspelades mellan grabbarna i "Freddan" och "Krillan".

– Vi hade förråd med avskalade julgranar som vi använde som lansar när vi slogs i parken och vid klipporna, berättar Bertil Svensson, Anna Svenssons son.

Även i slutet av 1940- och 50-talen var ungdomsproblemet livligt debatterat på årsmötena. Många medlemmar lade skulden till ungdomarnas ofta låga moral på samhället och dess uppfostringsmetoder. Man tyckte också att många äldre föregick med mycket dåligt exempel.

Visste du att det har varit barnstugor på Rålambsvägen 48 och 52 ända från början och att de var några av de allra första barnstugorna i landet? HSB var först med att införa barnkrubbor, som det hette då. De minsta barnen höll till i 52:an och de lite äldre ungarna i 46:an. Barnstugorna drevs av HSB fram till 1950-talet då de togs över av kommunen, som än idag huserar i våra "barnkrubbor".

Barn i sandlådorna vid Rålambsvägen. I bakgrunden skymtar Rålambsvägen 52 och 54.
Tidigt 1930-tal. Foto: Gunnar Lundh. Nordiska museet.

**HELA
LANDET**

befrias nu från
vägglöss, flugor
mygg, myror,
mal, getingar,
kackerlackor
etc.

Hos färg- och
kemikalie-
affärer.

Effektivt.
Billigt.

ALLPÄLS
TINKTUR

The advertisement is enclosed in a rectangular frame. The top half features a map of Sweden with the text 'HELA LANDET' in large, bold, black letters. Below the map, a list of pests is written in a smaller, bold font. At the bottom of the map, a small bottle of 'ALLPÄLS TINKTUR' is shown, with a ring attached to its cap. The text 'Hos färg- och kemikalie-affärer.' and 'Effektivt. Billigt.' is positioned to the left of the bottle. The brand name 'ALLPÄLS TINKTUR' is printed in large, bold letters at the very bottom of the advertisement.

Reklam för ohyremedlet Allpäls från 1934, funnen i föreningens arkiv.

Ständig kamp mot smuts och ohyra

Ohyra i bostadsfastigheterna var ett stort problem i hela landet på grund av trångboddhet och få tvättmöjligheter. Vägglöss och loppor fanns i parti och minut.

– Jag var "vägglössfarmare", berättar Anna. Innan vi kom hit hyrde vi en tillfällig bostad som var ett riktigt lusnäste. Vid flytten till Ernst Ahlgrens väg letade HSB:s desinfektör med ficklampa efter ohyra i flyttlasset.

Familjen Svensson var inte ensamma om det. Det skurades, fejadades och sprutades ständigt i våra kåkar. Vägglöss var inte så lätta att bli av med.

I ordningsföreskrifterna från 1932 för vår förening framhölls vikten av att den nyinflyttade inte medförde ohyra. Den som misstänkte att möblerna inte var fria från ohyra, skulle "företaga en grundlig desinfektion innan flyttning". Om en boende medförde ohyra kunde han eller hon få betala kostnaden för allmän desinfektion genom rökning. Vid flera tillfällen tvingades familjer evakueras och föreningen att röka ut de små djuren.

Vis av erfarenheterna från problem med husdjur i de först byggda kåkarna infördes förbud i kvarteret Purpur mot hundar och katter på grund av lopprisken och att de störde grannarna. Förbudet fanns kvar så sent som på 1960-talet!

HSB var bland de allra första som byggde tvättstugor med gaseldade maskiner. Det kom att underlätta oerhört för husmödrarna som tidigare använt vedeldade tvättgrytor eller legat vid strandkanten och tvättat med iskallt vatten och klappträn.

– Smutskläderna bar vi upp på vinden, minns Anna. Sen bokade vi tid hos maskinisterna. Det fanns två pass om dagen. Tvättmaskinerna var jättestora, vi fick ner elva-tolv lakan i dem. Och när vi satte på gasen, då smällde det högt om de där maskinerna. Vi hade redan då stora torkfläktar i tvättstugorna, men under kriget fick vi bära upp tvätten på torkvinden för att spara el.

Det var också en vanlig syn med tvätt hängande på balkonger och mellan träden. Föreningen förbjöd på 1930-talet torkning av tvätt utomhus, både i parkerna och på balkongerna. Enligt Sven Wallander så var "det vetenskapligt bevisat att tvätten torkas bäst inomhus". Han menade att "tvättkläderna mår bättre och höll längre om de tvättades i maskin och inte torkades i frätande solljus".

Under många år hade föreningen anställd personal som lämnade ut tvätt-

nycklar, sålde tvättmedel och såg till att allt sköttes som det skulle.

Trappstädningen sköttes däremot länge av de boende. Anna minns:

– Vi städade våra egna våningsplan. Det blev nästan en tävling mellan husmödrarna att det skulle vara fint. Det här höll vi på med i många år innan föreningen anställde städpersonal.

Post och system i grannskapet

I föreningens barndom fanns en mängd livsmedelsbutiker och små serviceinrättningar runt om i våra hus på bekvämt gångavstånd. De flesta av butikerna försvann under 1960-, 1970- och 1980-talen. Banken, Posten och Konsum var de som höll ut längst. Här följer ett litet urval av det som fanns:

År 1935

- Fattighetsvårdsnämnd, Adlerbethsgatan 17
- Postkontor, Vitalisvägen 5
- Konsumbutik, Adlerbethsgatan 13
- Skomakeri, Vitalisvägen 3
- Systembolaget, Adlerbethsgatan 19

– Utanför systembolaget kunde det vara kö ända bort till biografen Tranan, berättar Bertil Svensson. Ibland fanns det till och med en vakt som höll ordning på folk. Men de som eventuellt bråkade kom från söder. – Ja, och på måndagsmorgnarna kunde man se gubbarna som smet från jobbet för att komma in när systemet öppnade, tillägger Anna.

År 1945

- Fredhälls damfrisering, Ernst Ahlgrens väg 1
- Fredhälls strykinrättning, Ernst Ahlgrens väg 3
- KF:s brödbutik, Ernst Ahlgrens väg 5
- Godtemplarorden, Vitalisvägen 7

- Cigarraffär och brödbutik, Adlerbethsgatan 13
- KF:s Chark, Adlerbethsgatan 15
- Sybehörsaffär, Rålambsvägen 48

År 1955

- Fredhälls färghandel, Rålambsvägen 48
- Fiskaffär, Adlerbethsgatan 13
- Discofil grammofoninspelning, Frödingsvägen 3

År 1965

- Stockholms Sparbank, Rålambsvägen 48

P laskis, höjazz och kvinnogille

Det fanns under nästan 30 års tid fram till 1960-talet en central rundradioanläggning i föreningen. Medlemmarna kunde lyssna på radio och på allmänna meddelanden från vicevärdskontoret. Men för att alla skulle få reda på vad som hände, förutsatte det att alla hade på sin radio. Vi kan jämföra med föreningens stora satsning på bredband och information via webb och e-post. Även det kräver att medlemmarna läser sin e-post och tittar på föreningens hemsida.

Det klagades också mycket på den dåliga mottagningen, vilket ofta visade sig bero på att de boende tog antennen i anspråk för andra apparater.

1958 togs beslut i styrelsen om att sätta upp en central tv-antenn, vilket får anses som väldigt tidigt.

Om de boende tyckte att radion var tråkig, kunde de på 1930- och 40-talen lyssna på gårdsmusikanter som med dragspel och luta spelade slagdängor och sentimentala visor. Det var ett vanligt inslag i Stockholms stadsbild under den här tiden. Det var dock inget som våra föreningsmedlemmar fick njuta av de första åren eftersom förbud infördes mot kringdrivande musikanter på våra gårdar. Förbudet upphörde i mitten av 1930-talet.

I samband med att Tranebergsbron blev klar 1934 ändrades sträckningen av

Drottningholmsvägen, som då löpte genom Fredhällsparken och delvis utmed Adlerbethsgatan. Drottningholmsvägen fick den sträckning den nu har och Fredhällsparken kunde anläggas. Det påstås att Fredhällsparken var den första park i stan där gräsmattan fick beträdas! Nu fick Fredhällsungarna rutschbana, klätterställning och "plaskis" – plaskdammen. Under många år fanns det "park-tanter" i uniform som såg efter de små.

Även de vuxna fröjdades i parken. Sommartid anordnades det konserter med bland annat blåsorkestrar. Man kunde också ta sig en svängom till "höjazzen" som danskvällarna kallades. I midsommartid hade man dans med midsommarstång i gungparken vid Rålambsvägen. Dit kom både Fredhällsbor och utsocknes.

På Rålambsvägen 54 kunde medlemmarna hyra en lokal för födelsedagar, begravningskaffe, kalas med mera. Där fanns också ett snickarrum.

En av Anna Svenssons vänner var Gurli Adolfsson som bodde på Frödingsvägen 5 från 1934 fram till sin död för några år sedan. Tillsammans var de aktiva i Kooperativa kvinnogillet som ofta använde samlingslokalen, bland annat till demonstrationer i matlagning.

– Vi stoppade strumpor åt militären under kriget. Sen sydde vi, vävde och hade studiecirklar i teater och musik, förklarar Anna.

Kvinnogillet lades ner 1977. Idag har vi en mycket aktiv pensionärsförening som anordnar resor, föreläsningar med mera. Föreningen håller till i vår nya föreningslokal Victoria på Ernst Ahlgrens väg 10, som stod färdig 1994. Det är en före detta tvättstuga som nu har ett rikt utrustat kök, samlingslokal, bastu, hobbyrum, fotolabb med mera.

Biografen Tranan

På Adlerbethsgatan 21 låg i många år kvartersbiografen Tranan. Arkitekt var Sune Lindström (som bland annat ritat Radiohuset och Berwaldhallen). Konstnären Einar Jolin, som var släkt med Sven Wallander, målade entrén och estraden, den senare med motiv från cirkuslivet. Einar Jolin bodde för övrigt själv i Fredhäll uppe på Stagneliusvägen. Till Tranan byggdes ett orkesterdike, trots att ljudfil-

men redan kommit. Tanken var nog att det skulle kunna användas till revyer och liknande. Men det är osäkert om det varit några revyer i Tranan.

Vår bio fick namn efter Tranebergsområdet och invigdes 30 september 1933. "Farmors revolution" med Hilda Borgström och Nils Wahlbom i regi av Per-Axel Branner visades. Men innan filmen rullade igång fick invigningspubliken höra skådespelaren herr Öberg läsa en prolog, en högtidlighet som var vanlig på den här tiden:

*Slån vakt krig Eder bio Tranan för hennes framtid höja glatt
ett hell. Och så söken få den verkligt goda vanan besöka
henne minst var sjunde kväll.*

Det senare tog för övrigt Elis Svensson, make till allas vår Anna Svensson, fasta på. Sonen Bertil berättar:

– Man bytte film varje måndag och då skulle pappa gå. Dessutom skulle han alltid sitta på samma plats, längst ut på rad 13 var det visst. Anna fyller i:

– Ja, det var en stilig biograf, men jag var inte där så ofta.

Bertil Svensson minns också Korv-Jonte (Jonsson). Han stod alltid utanför Tranan lagom till att "sjuan" slutade och "nian" skulle börja. Han hade ett litet flyttbart korvstånd där han kunde krypa in i och sälja "mättande slang med halka". Under krigsåren kostade en korv 30 öre, 25 för korven och 5 för brödet.

Tranan var stor – 500 platser på 27 rader. Biljetterna kostade 1:90 på 1930-talet. Det var ingen premiärbiograf, men trots detta hade både "Johan på Snippen" med Adolf Jahr (som bodde i Fredhäll) och "Åsa-Nisse jubilerar" med John Elfström premiär på Tranan (och på andra ställen i stan samtidigt). Men publiken svek. – Publiken åker in till "stan" och ser på bio, och det blir dyrt för mig, klagade ägaren som hette Lundblad till värden, HSB-Stockholm, som dock inte lät sig bekommas utan frankt svarade att "då hr Lundblad äger biografer på andra ställen på Kungsholmen, lär hr Lundblad få intäkter ändå."

Den 30 april 1961 visades den sista filmen – "Sjunde himlen", av Hasse Ekman och med Sickan Carlsson i huvudrollen. Samma år som Tranan lades ner som biograf flyttade Studio Tranan in, en fotoateljé som fortfarande hyr lokalerna.

Biografen Tranan på Adlerbethsgatan 21. Lagg märke till skylten på taket som satt kvar många år efter det att biografen lades ner 1961. Bilden troligen från slutet av 1930-talet.
Foto: Stockholms Stadsmuseum.

Fredhäll under kriget

Andra världskriget kom att förändra vardagslivet för svenskarna, även för de boende i Fredhäll. I samband med krigsutbrottet 1939 och HSB:s uppmaning om "största möjliga sparsamhet med kol" drogs varmvattnet in alla dagar utom fredagar och lördagar. Efter några månader släpptes dock vattenförbudet, då landet fått nya kolleveranser.

Värmekostnaderna åkte i höjden under krigsåren. Från ca 50 kronor gick kostnaden plötsligt upp till 145 kronor per kvartal på grund av sträng kyla och brist på kol. Exemplet grundar sig på en av föreningens få treor vid denna tidpunkt. Utanför husen låg travar med ved som behövdes nu när bränslet var ransonerat. Vedtravarna blev kojor och härliga gömställen för kvarterens ungar.

I hela Stockholm var folk tvungna att röja ur vindskontoren på grund av brandrisken till följd av bombanfall. Längre låg bråte och skrot på gator och gårdar innan det till slut fraktades bort. Men innan "skräpet" försvann hann små och stora barn att gömma undan både det ena och det andra "bra att ha grejer".

Ungarna fick också "grejer" enligt Olle Eriksson, som växte upp på Ernst Ahlgrens väg 6:

– Norska legationen hyrde lokal där vice värdskontoret nu finns. Där förvarades uniformer för en norsk poliskår som skulle utrustas i Sverige för att sättas in i Norge vid själva krigsslutet. När kriget var slut rensades förrådet ur och vi grabbar kom över en hel del batonger i trä. Batongerna använde vi sen när vi spelade brännboll i gungparken vid Rålambsvägen.

Annat som påminde om att det rådde krigstider var när några cykelrum på Vitalisvägen 4 och 6 och Ernst Ahlgrens väg 4 åt gården, iordningställdes till skyddsrum. Tack och lov kom de bara att användas i samband med skyddsövningar. Styrelsen klagade vid flera tillfällen över att de boende inte deltog tillräckligt ofta i hemskyddsövningarna. Vid freden i Europa i maj 1945 återställdes cykelrummen.

Några av våra föreningsmedlemmar vågade gömma flyktingar under kriget. Då var det bra med balkong, för när polisen kom och frågade stod flyktingen på balkongen. Det verkade inte som om polisen lade ner alltför mycket arbete på att

finna dessa flyktingar om vi ska tro dem som var med.

Under kriget odlades delar av grönområdena i stan med kålrötter, potatis och annat ätbart. Även Fredhällsparken användes för odling. Ett välbehövligt mattillskott under de svåra krigsåren med ransoneringskort och varubrist!

Sabotera ej ransoneringskort! Om ransoneringsbestämmelserna strikt efterlevs, räcka landets förråd bättre.	RV'RV	RV'RV	RV'RV	RV'RV
	455, 456	453, 454	451, 452	449, 450
	SVEDESKA RANSONERINGSKOMMISSIONEN			
	INKÖPSKORT VR		SEPT. 1942	
MJÖL och BRÖD		Ser. Fnr 022215		
efternamn	Johansson			Grupp E 1923 och tidigare
förnamn	Bregma			
bostadsadress	Årögatan 200 F III			
			<small>Max 10, Guld, 1942 21 8347</small>	

R
54

Ransoneringskort från andra världskriget.

Personal

Föreningen har alltid haft egen anställd personal. Hur många det har varit är lite osäkert, men i styrelseprotokoll från 1947 finns en anteckning om att föreningen har anställt en "femte maskinist".

Att vi även nu kallar våra fastighetsskötare för maskinister, beror antagligen på att flera av dem har "gått på sjön", som till exempel vår nuvarande förvaltare Raymond Drugge och fastighetsskötaren Gustav Holm.

Från 1930- och 40-talen finns följande minnesbilder av våra maskinister: "Den lynnige herr Järrefors, den torre och triste Buddapappan herr Jansson, den döve herr Andersson med de gröna fingrarna och så Chefen själv, den godmodige men under ytan svårt koleriske herr Litzén".

Citatet är hämtat ur "Nostalgialbum för Purpurorden", en förening för framför allt grabbar som vuxit upp i kvarteren Purpur och Skogslandet och som var aktiv långt in på 1990-talet. För Litzén slutade det hela mycket tragiskt. Han hängde sig i källaren på Ernst Ahlgrens väg 10 och hittades dagen före lucia 1950.

Föreningen förlorade också en av sina förvaltare under dramatiska former på årsstämman den 15 mars 1961 i Fredhälls folkskolas lokaler. 113 medlemmar var närvarande när förvaltaren herr Malmberg hade lämnat vissa upplysningar angående "Omkostnader för cykelstall".

Protokollet från mötet är dramatiskt: "Hr Malmberg hade plats på estraden i lokalen mellan årsstämmans ordförande och sekreteraren. Omedelbart efter att hr Malmberg satt sig ner efter sitt anförande, sågs han plötsligt falla ned med överkroppen på framförvarande bord. De bredvid sittande skyndade att bistå honom. Han bars ut i lokalen utanför mötesrummet. Ambulans tillkallades, men vid ankomsten till sjukhuset kunde läkaren endast konstatera, att hr Malmberg var död."

Vi får heller inte glömma bort de kvinnor som var anställda som städerskor. Under många år städade de våra portar och första trappan i entréplanet. Resten skötte ju de boende under viss tid. Dessutom fanns "tvättmadamer" som höll ordning i tvättstugorna.

Kommunikationer

Fredhäll låg långt från stan. De första åren saknade fredhällsborna egna spårvägs- och bussförbindelser. Men efter ett opinionsmöte 1934, där föreningen medverkade, fick vi 2:ans spårvagn till Fredhäll. Biljetterna kostade 15 öre på 1940-talet.

Linje 2 ersattes på 1960-talet med nuvarande buss 62. Anna berättar att hon åkte allra sista turen med 2:an från Fredhäll in till stan.

– Hur jag lyckades komma tillbaka hem mitt i natten, det kommer jag inte ihåg, skrattar hon och visar upp spårvagnsbiljetten som hon har sparat under alla år.

Senare fick vi buss 57 som gick mellan Kristineberg och Norrtull utmed Adlerbethsgatan. Det var "världens längsta busslinje, från Jerusalem till Sibirien" som stadsdelarna också kallades.

Spårvägslinje 2:ans vändhållplats, samma ställe där 62:an nu har sin hållplats.
Foto: Gunnar Lundh. Nordiska museet.

Cirkusdirektörer, musiker och kommunister

På Ernst Ahlgrens väg 6 bodde under flera år cirkusdirektören Carl Rohdin, känd under namnet Brazil Jack. Det går många historier om honom. Till exempel skulle han ha huserat apor på vinden. Det är nog inte sant. Däremot fick antagligen några ur hans personal bo hos honom, bland annat några dvärgar. Och det var många som besökte honom och sökte jobb.

– Han var alltid klädd i ridbyxor och hade piska och pipskäg, minns Anna och Bertil. Vi hade stor respekt för honom. En stilig karl. Och han övade cirkuskonster med barnen i köket.

En annan underhållare var musikanten och orkesterledaren Hanns Bingang, som bodde på Vitalisvägen 13. Hans orkester stod för mycket av 1930-talets dans- och underhållningsmusik på grammofon, på film och i radio. Han ackompanjerade bland andra Ernst Rolf. På 1940-talet började hans karriär att dala, han drog sig tillbaka och drev en cigarraffär på Kungsholmen.

En annan kuriositet är att föreningen i samband med köpet av markområdet fick förbinda sig att inrätta 15 bostadsrätter för Stiftelsen Maria Lindgrens Sömmerskehem för obemedlade sömmerskor på Rålambsvägen 46. Hemmet finns fortfarande kvar.

Otto Grimlund, en annan av HSB:s grundare, ingick som HSB:s representant i föreningens styrelse och var under de första åren föreningens vicevärd. Han bodde några år i föreningens enda femrummare, på Rålambsvägen 46. Den lägenheten delades senare till två lägenheter.

Grimlund, som var politiskt aktiv på vänsterkanten och som träffade Lenin på dennes blixervisit i Stockholm april 1917, påverkade styrelsen att "frånga det officiella flaggschemat som uteslutande upptar kungliga bemärkelsedagar och det inte kan anses att föreningen kan ha något intresse av att celebrera dessa dagar". Idag flaggar vi både för kungligheter och medlemmar i föreningen.

Skivetikett från en stenkaka med filmmusik från 1935 med musikern Hanns Bingang och hans orkester. Bingang bodde på Vitalisvägen 13.

Det litterära Fredhäll

Våra hus omnämns i Sommaren med Monika av Per Anders Fogelström. "Vid den stora tomma gräsplanen intill Fredhällsområdet svängde de ner, följde den ljusa husraden till backslutningen ner mot vattnet intill Tranebergsbron."

Kvartersnamnen Brilljantsmycket, Purpur och Skogslandet kommer alla från litterära verk av Per Hallström (1866-1960) och skrevs på 1890-talet. Han var bland annat ledamot av Svenska Akademien.

Adlerbethsgatan Gudmund Jöran Adlerbeth (1751-1818) var poet, dramatiker och Gustavs III:s litterära medhjälpare. Han utsågs personligen av kungen till ledamot av Svenska Akademien. Adlerbeth har översatt flera opera- och teater-texter och har bland annat skrivit krönikan Gustav III:s resa i Italien.

Ernst Ahlgrens väg Författarinnan Victoria Benedictsson (1850-1888) skrev under den manliga pseudonymen Ernst Ahlgren. Hon räknas till en av 1800-talets främsta författare i den realistiska genren. Hon har bland annat skrivit romanerna Pengar (1885) och Fru Marianne (1887).

Frödingsvägen Gatan är uppkallad efter skalden Gustaf Fröding (1860-1911). Han räknas till en av landets främsta lyriker. Han förespråkade en friare moralsyn och blev åtalad för sedlighetsbrott för diktsamlingen Stänk och flikar från 1896.

Vitalisvägen Efter skalden Erik Sjöberg (1794-1828), alias Vitalis. Försörjde sig som informator och översättare. Han gav ut flera diktsamlingar i tidens romantiska stil, bland annat Dikter av Vitalis (1819) och Nyare dikter (1825), men dog i lungsot innan han hann bli uppmärksammas för sina verk.

Rålambsvägen Är uppkallad efter gården Stora Rålambshof, som låg på västra Kungsholmen nära Mälaren. Gården har i sin tur sitt namn efter översten och friherren Åke Classon Rålamb (1651-1718). Rålamb anses vara den som påbörjade den första tekniska encyklopedin i Sverige.

Fredhäll idag

Under föreningens barndom bodde ungefär 2000 personer här, barnfamiljer och par. Idag har vi cirka 1000 personer fördelade på våra 789 lägenheter och de flesta är ensamstående unga människor. Medelåldern var 2001 runt 32 år.

En förening där majoriteten består av unga personer medför dock en stor omsättning. Många flyttar in och bor bara några år, för att sedan flytta vidare. Det gör att kontinuiteten bryts, att det blir svårare att skapa gemenskap och grannsämja. Det är ett av de större problemen i föreningen idag, som styrelsen arbetar på att försöka finna en lösning på. Ett försök att komma till rätta med omsättningen av lägenheterna är den vindsutbyggnad som gjordes under 1999. 24 lägenheter byggdes ut och därmed har föreningen fått fler större lägenheter som förhoppningsvis ska locka både unga och äldre par samt barnfamiljer att vilja bosätta sig hos oss under en längre tid.

Förutom vindsutbyggnaden under 1990-talet har föreningen låtit byta stammar och måla om fasaderna. Föreningen har dragit in bredband och ersatt de gamla nycklarna med ett elektroniskt låssystem. Medlemmarna får regelbunden information om föreningens verksamhet dels via tidningen Fredhällsnytt, dels via föreningens webb.

Ett stort miljörum för källsortering invigdes i början av 2000-talet. Våren 2004 invigdes en gästlägenhet där medlemmarnas nära och kära kan övernatta.

Men det som gör det attraktivt att bo i Bostadsrättsföreningen Fredhäll ska inte bara vara tekniska finesser och en bra, modern standard, utan också det faktum att våra hus utgör en viktig del av Stockholms bebyggelsehistoria, något som vi ska vara stolta över! Husen har av Stockholms stadsmuseum klassificerats som särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt. Vid all nybyggnation och ombyggnad måste föreningen ta hänsyn till dessa värden. Förändringar i husens yttre samt i trapphusen ska utföras varsamt så att husens särart beaktas och att husen inte förvanskas. Föreningen måste söka tillstånd för alla eventuella förändringar.

Bostadsrättsföreningen Fredhäll arbetar också för att bevara våra grönytor, både våra egna gårdar men även de övriga grönmarkerna i Fredhäll. I en expanderande stad finns alltid en risk att de gröna lungorna hotas av exploatering. På 1930-talet då Fredhäll var nybyggerland, ansågs det som rena landet. Idag har Fredhäll blivit en naturlig del av innerstaden, men behållit det som alltid har präglat, och förhoppningsvis även fortsättningsvis ska prägla Fredhäll, nämligen grönskan och lugnet.

Sid 30: Arbeta med inredning av en av föreningens vindar.
Foto: Kjell Lundberg, Ernst Ahlgrens väg 6.

Källor:

Bostadsrättsföreningen Fredhälls arkiv
Stadsarkivet Stockholms Stadsmuseums Stockholmsarkiv
Nordiska museets arkiv
Intervju med Anna och Bertil Svensson maj 2001

Diverse Stockholmslitteratur
Mitt liv med HSB, biografi av Sven Wallander
HSB – 20 år, 1937